

Petr Poslední

FUNKCE PERIODICKÉ PUBLIKACE V LITERÁRNÍ KOMUNIKACI

Zkoumání periodik jako součásti literárního procesu není v literární vědě záležitostí zcela novou. Už v minulosti jsme se setkávali s mnoha studiemi o různých novinách a časopisech, o jejich tvůrcích a adresátech, o vztahu konkrétního tisku k mediální sféře nebo jiným oblastem společenského života. Pro tehdejší stav bádání bylo ale příznačné, že většina literárních teoretiků, historiků a sociologů chápala periodika pouze předmětně, zaměřovala se na strukturu výstavbu textů a jejich pozici mezi ikonografickými materiály, popřípadě – podle toho, jak se rozvíjela komunikačně sémiotická metodologie – sledovala vývoj žánrů na pomezí žurnalistiky a beletrie, analyzovala struktury žánrového povědomí na hranici dvou rozdílných systémů. V tomto duchu byla pak vymezována celá škála slovesných útvarů – od fejetonů Jana Nerudy a Karla Čapka přes cestopisné črty Boženy Němcové a Karla Havlíčka Borovského až po novinářskou práci ovlivněné prózy Eduarda Basse, Karla Poláčka, Jiřího Weila a mnoha dalších spisovatelů. V souvislosti se znakovou povahou každé výpovědi a dialogickým rázem textových souvztažností dospívalo se k poznání periodik jako zvláštního prostoru pro programy a polemiky anebo – třeba v případě *Krameriových novin* za národního obrození nebo *Lidových novin* v období mezi dvěma válkami – k objasnění formativní role periodického tisku v celé české společnosti, role spojené s integrací a demokratizací národního života jako takového.

Úzce předmětně nebyly zaměřeny jenom studie zabývající se produkcí tisku. Stejnou orientaci vykazovaly rovněž výzkumy skutečného ohlasu jednotlivých periodik mezi různými čtenáři. Analogicky s otázkami produkce se badatelé věnovali problematice vnímání celých souborů textů, lineární četbě závislející na uspořádání a formátování následujících čísel nebo čtenářským reakcím vycházejícím z postupně vstěpovaného návyku sledovat rubriky, pokračující obsahy a kontinuální příspěvky. Vždy se totiž oprávněně poukazovalo na fakt, že vlastní smysl deníků, týdeníků, měsíčníků a dalších publikací tohoto typu spočívá nejen v prezentaci aktuálních informací – ať už prostřednictvím „objektivních“ zpráv, nebo na základě subjektivněji pojatých komentářů, úvah, diskusí a rozhovorů –, nýbrž spočívá také ve formování veřejného mínění nebo v rozvíjení vyhraněných zájmů, a to v rámci časově a prostorově rozčleněného obrazu reálné skutečnosti (BARNOUW 1956, SZULCZEWSKI 1969). Vždy

se v souvislosti s periodiky vynořovala otázka, do jaké míry se redakci podařilo vytvořit dostatečně široký okruh stálých vnímatelů a nakolik všichni čtenáři přijímají nabízený obraz aktuálního světa jako věrohodný (STRAKA 1990). Vzhledem k závažnosti zpětné vazby, podmiňující samu existenci periodik, se pak badatelé shodně s tradiční sociologií snažili najít co nejobektivnější doklady čtenářského ohlasu a ztotožňovali je se statisticky vyhodnotitelnými daty – s výší nákladů, fungováním distribuční sítě, žebříčky popularity určitých titulů apod.

Dřívější přístupy odpovídaly jednostranně genetickému pojetí literárního procesu. Mnozí badatelé zastávající toto pojetí přitom vycházeli ze zkreslené představy, že existují dva srovnatelné systémy – žurnalistika a beletrie – a že oba se vzájemně ovlivňují a doplňují, někdy vedou k syntéze rozdílných prvků, jindy k diferenciaci společných obsahů. Výchozí představa dvoupólového modelu se promítala i do chápání každého periodika jako místa, kde se oba systémy mohou setkat a kde se vytvářejí specifické entity, které jsou s to propojit „objektivní“ obsahy s obsahy „subjektivními“, kolektivní názory s názory individuálními, obecné zákonitosti s jedinečnými prožitky. Setkání systémů v periodiku bylo chápáno jako příležitost oslovovat zdvojenou silou stále širší a diferencovanější publikum a využívat přitom variabilně buď texty více „faktografické“, „jednoznačné“ a „závazné“, nebo více „fiktivní“, „mnohoznačné“ a „nezávislé“. Podle takového konceptu badatelé objasňovali, do jaké míry novinářské zkušenosti ovlivňují formování autorova uměleckého profilu, nebo naopak jak dalece autorův umělecký vývoj obohacuje jeho novinářskou činnost, nakolik se noviny a časopisy stávají tribunou nastupující literární generace anebo jak spisovatelé prostřednictvím periodik navazují kontakt se skutečnými čtenáři, přesvědčují je o svém programu a zpětně podle vnímatelských reakcí usilují o novou sdělnost vlastní výpovědi. Všudypřítomné hledání kauzality se postupně přenášelo na veškerou komunikaci a odrazilo se i v úvahách o „nabídce“ a „poptávce“ v rámci tržních mechanismů, v definování tohoto vztahu jako samoobslužného posilování masové obraznosti, v jehož rámci spisovatelé získávají úspěch tehdy, pokud vyhovují „čtenářskému stereotypu“ (ESCARPIT 1977).

Jednoduchý model dvou vzájemně na sebe působících systémů dnes při zkoumání periodik v literárním procesu zdaleka nestačí. Jeho oprávněnost zpochybňují především poznatky o vývoji celé mediální sféry. Nejde přitom jenom o to, že globální komunikace prohlubuje provázanost celého světa, stejně jako přispívá k fragmentarizaci poznání a hodnocení, ani jenom o to, že formální postupy komunikace se stávají „novým obsahem“ a představují mýtotvorné podloží falešné „skutečnosti“. Za ještě důležitější považujeme fakt, že komunikační prostředky nejsou pouhými nástroji v našich rukou, jak se myslelo po celá staletí, nýbrž samy nás mají ve své moci, přerůstají z pasivního ná-

stroje do aktivního subjektu mediální sféry a veřejného života vůbec, zakládají virtuální „svět ve světě“, zastírající vlastní povahu lidského bytí. Takový vývoj mediální sféry koresponduje s poznatky literárněvědné fenomenologie a hermeneutiky, podle nichž se podílíme na interpretaci „skutečnosti“ již dříve zinterpretované, prohlubujeme několikerou zprostředkovanost obrazu světa, zrcadlíme ve svých výpovědích sami sebe a svou zobecňující konstrukci hodnoceného předmětu. Mizí ostrá hranice mezi nazírajícím subjektem a nazíraným objektem, relativizují se rozdíly mezi „vnitřním“ a „vnějším“, textovým a mimotextovým, faktickým a fiktivním.

Chceme-li navázat na tyto poznatky, měli bychom pohlédnout na periodika v literární komunikaci z nového úhlu. Vyjděme především od konkrétních subjektů tvořících noviny a časopisy, zaměřme se na empiricky zjiřitelné činnosti. Zmíněné subjekty – zkráceně řečeno redaktori, autoři, čtenáři – rozvíjejí spolu s textotvornými a ikonografickými aktivitami, zajišťujícími vznik určitého artefaktu, také aktivity technické, organizační, právní, obchodní, propagační a mnohé další, které sledují prvořadý a pro fungování periodika nezbytný cíl – chod instituce. Noviny a časopisy jedině jako instituce mohou vstupovat do co největšího veřejného prostoru a mohou soutěžit s jinými periodiky nebo dokonce s příležitostným tiskem, jedině jako instituce mohou působit v mediální sféře delší dobu, tvořit si autorské a technické zázemí, upoutávat stálou pozornost různých vnímatelů. Jakkoli se zdá, že institucionální stránka jednotlivých periodik s literární komunikací nijak nesouvisí, opak je pravdou. Každé otištění básně v novinách nebo každá četba povídky v časopisu fakticky znamenají, že se autor nebo vnímatel částečně vzdávají své odpovědnosti a podřizují se vyššímu celku – podílejí se na realizaci edičního záměru redakční rady, posilují cílenou propagaci daného tisku, souhlasí s jistou koncepcí nabízeného obrazu dnešního světa. Zmíněné subjekty se zapojují do společného postoje ke skutečnosti a spoluvytvářejí realitu jako vlastní sociální „projekt“ tím více, čím častěji některé činnosti opakují a v konečném důsledku stabilizují svou pozici ve vznikajícím sociálním mikrosvětě, například spisovatel publikuje román na pokračování, esejista soustavně píše do určité rubriky, čtenář pravidelně přináší redakci zajímavé materiály „z terénu“ anebo významná osobnost poskytuje periodiku soukromé dokumenty, deníkem a paměťmi počínaje a korespondencí nebo úředními doklady konče. Přestože tyto opakující se činnosti zdůrazňují temporální povahu periodika a ukotvují tisk v aktuálním čase, ještě významněji váží subjekty k jednotnému mínění o své době a o společnosti jako celku. Vystává tak nebezpečí, na které nedávno podnětně upozornil Tomáš Hauer, že se bude veřejný prostor mezilidské komunikace stále více zaplňovat uměle tvořenými „celebritami“ anebo že skupinové zájmy prohloubí krizi patřičné „relevance“, kdy zmizí rozdíl mezi důležitým a nedůležitým, podstatným a nepodstatným (HAUER 2000: 1, 4).

Na druhé straně uměle tvořenou jednotu sociálního mikrosvěta našťestí problematizují početné role, jaké subjekty hrají při běžném chodu kulturní instituce. Zatímco redakční rada jednotlivého periodika zpravidla role „přiděluje“ a snaží se subjekty v takto rozhodnutém postavení udržet co nejdéle, spolu tvůrci a vnímatelé novin nebo časopisu naopak vytčené meze mnohonásobně překračují. Zdánlivě stabilní role se kříží, vrství na sebe, vyměňují si výchozí pozice. Například spisovatel, který v jednom čísle časopisu vystupuje jako autor literární reportáže, v jiném čísle může poskytnout rozhovor, v němž bude pohlížet na kulturní a společenský život zároveň i jako čtenář nebo literární kritik. Jindy zase známý básník, těšící se nezpochybnitelnému respektu literární veřejnosti a získávající určitou popularitu jako autor písňových textů, může vystoupit v roli editora a nabídnout „miniantologii“ začínajících autorů nebo může střídat vedení rubriky se zaslánými verši s pozicí náročného recenzenta knižních novinek. V jiné situaci se například čtenář přinášející redakci materiály „z terénu“ bude považovat za pisatele příspěvků, které si zaslouží stejnou pozornost jako ukázky moderní beletrie, a ačkoliv se původně stal „spisovatelem proti své vůli“, bude vyžadovat pro svůj text prostor srovnatelný s postavením renomovaných umělců. Ostatně ne náhodou na tuto oblast míšení rolí a zpochybňování hodnotových kritérií míří barthesovská kategorie „prozumenta“, v níž se ztotožňuje nejen „psaní“ s „čtením textu světa“, ale i veškeré vnímání reality s potěšením z narušování umělých hranic naší řeči, hranic tvořených falešným míněním „většiny“ nebo „specialistů“ (BARTHES 1973).

Napětí mezi institucionální jednotou periodika a střídajícími se rolmi jeho tvůrců a čtenářů vyvěrá ze samé povahy takového tisku. Noviny a časopisy představují silové pole, kde se střetávají různé postoje zúčastněných aktérů. Každý pokus rozhodnout možnost publikování ve svůj prospěch nebo naopak pasivní vyčkávání s příspěvkem na záměry redakce svědčí o tom, že aktéři vyhledávají „spojence“, vymezují se vůči určité skupině, opírají se o předpokládané vzorce dorozumění, že však i uvažují o dvojí strategii vlastního postupování, které „vede buď k uchování struktury onoho rozdělení, nebo ke snaze ji změnit, to znamená buď k pokračování v zavedených pravidlech hry, nebo k jejich zvrácení“ (BOURDIEU 1998: 49). Silové pole se výrazně rýsuje zvláště tehdy, kdy například autoři příspěvku počítají s brzkou reakcí vnímatelů, čtenáři chtějí ovlivnit obsah příštích čísel, redakce organizuje anketu k danému problému, kdy – jinak řečeno – tvůrci a vnímatelé periodika využívají komunikaci k interaktivnímu jednání. Tyto vzájemně na sebe působící činnosti jsou pro existenci periodika svým způsobem nutné a sotva někoho překvapí. Zúčastnění aktéři totiž vstupují do veřejného prostoru jenom zčásti „hotového“ a konvenčního. V neméně míře veřejný prostor teprve tvoří, vymezují místa blízká a vzdálená, známá a neznámá, ústřední a okrajová, uzavřená a otevřená, „oficiální“ a „neoficiální“, připomínají nám, že veřejný prostor je kulturně sémantickou a sou-

časné technicko-pragmatickou kategorií, že společensky rozpoznatelné souřadnice mají hodnotovou povahu a promítají se následně do toho, kdo s kým, jakým způsobem a za jakých okolností může komunikovat.

Zkušenosti všech aktérů získané v různých rolích a během uplatňování „dostředivých“ i „odstředivých“ aktivit v rámci periodika jako instituce odrážejí se posléze ve vymezování literárních oběhů. Jestliže alespoň částečně budeme souhlasit s názorem, že noviny a časopisy jako silové pole představují i zkušební místo pro specificky literární komunikaci a sémantiku, pak budeme moci také aplikovat klasifikaci Krzysztofa Dmitruka, který vymezil devět základních funkcí každého „*tvůrčího střediska*“ (DMITRUK 1980: 274–276). Pokud Dmitrukův rozvrh využijeme v případě periodik, jež například prostřednictvím literární přílohy nebo stálých rubrik organizují a vyhodnocují prostor literárního života, lze rozlišit pět základních funkcí: 1. tvoří „učící se“ společenství, které připravuje budoucí interakce a zpracovává subjekty do role autora, redaktora, čtenáře, kritika, 2. pěstuje „kult“ literatury, opírající se o kulturní paměť a staré tradice, ale i o „definování“ úlohy současné tvorby nebo recepce ve společnosti, 3. reguluje literární život na základě norem, preferencí, selekce nebo v rámci autoritativního posuzování aktuálního významu díla (viz „kniha týdne“, „událost roku“, „kánon padesátiletí“ apod.), 4. vytyčuje hranice a mechanismy knižního trhu, upozorňuje – podle svých norem a preferencí – na „potřeby“ publika a na nutnost vycházet jim co nejvíce vstříc, 5. rozvíjí autoanalýzy literární veřejnosti, prosazuje „zásady“ soužití různých subjektů.

Všechny tyto „dostředivé“ aktivity mají ovšem svůj protějšek v aktivitách „odstředivých“. Stejně jako „tvůrčí středisko“ sjednocuje různé činnosti, rovněž činnosti diferencuje nebo vrství a přeskupuje. Každé tíhnutí k autoritativnímu postavení výchozího společenství vyvolává opačné reakce a musí počítat s náhodnými střety, s objevy a „experimenty“, s míšením oběhů. Například vyhledávání textů, které relativizují hranice literárních žánrů – třeba intelektuálního konceptu a bezprostřední zkušenosti –, vnáší do chápání narativity rozměr „narativního jednání“, „životního syžetu“. Navíc takového vyhledávání textů obnažuje jeden z podstatných rysů periodik vůbec – během aktuálního časového ukotvení všech příspěvků nebo veškeré četby chápeme literární výpověď a její čtenářskou konkretizaci jako právě probíhající dění, jako otevřenou záležitost našeho „zde“ a „nyní“. Fenomenologicky vzato nepohybujeme se ve světě jenom „zorganizovaném“, ale sami tento svět teprve konstruujeme.

Na závěr zbývá otázka, jakými metodami můžeme rozporuplné dění v rámci periodik zkoumat. Jistě se nabízí možnost navázat na moderní sociologii literatury. Ovšem za předpokladu, že se neomezíme na scientistní model „třídění objektivních dat“ a budeme více naslouchat tomu, jak různé subjekty literárního povědomí chápou svou roli (nebo role) v kulturním životě a čím během

vzájemné komunikace přispívají jednak k rozumnění textu, jednak k rozumnění „životního syžetu“. Jinak řečeno – sociologie nám pomůže v situaci, kdy uplatníme interpretační přístupy vztahující se současně ke zkoumaným subjektům i k nám badatelům, kdy vystihneme různé „režimy řeči“ a různé stupně literarizace našeho jednání, zahrnující všechny přechody mezi předmětem a nazírajícím subjektem. Můžeme vyjít z podnětů tzv. sociologie rozumějící (Max Weber), sociologie interpretační (Leo Löwenthal), symbolického interakcionismu (George Herbert Mead) a mnoha dalších zdrojů. V každém případě periodika si zaslouží, abychom se pokusili najít citlivější optiku zkoumání, odpovídající skutečné povaze sledovaného dění.

LITERATURA

BARNOUW, Erik

1956 *Mass Communication* (New York: Rinehart)

BARTHES, Roland

1973 *Le plaisir du texte* (Paris: Éditions du Seuil)

BOURDIEU, Pierre

1998 *Teorie jednání*, přel. Věra Dvořáková (Praha: Karolinum)

DMITRUK, Krzysztof

1980 *Literatura – Społeczeństwo – Przestrzeń* (Wrocław: Ossolineum)

ESCARPIT, Robert (ed.)

1970 *Le Littéraire et le social* (Paris: Flammarion)

HAUER, Tomáš

2000 „Postmoderní veřejný prostor aneb o figurách a pozadí“, *Tvar* 11, 2000, č. 16, s. 1, 4–5

STRAKA, Josef

1990 *Sociální informatika* (Praha: Karolinum)

SZULCZEWSKI, Michał

1969 *Publicystyka i współczesność: szkice teoretyczne* (Warszawa: PWN)